

MEZINÁRODNÍ SMĚNA V EKONOMICKÉ TEORII

INTERNATIONAL TRADE IN ECONOMIC THEORY

Alexandr Soukup

Anotace:

Článek se zabývá pojetím zahraničního obchodu v minulé a současné ekonomické teorii. Tato pojetí začínají již v merkantilistické teorii a pokračují v ricardiánské teorii, neoklasické teorii a v dalších ekonomických teoriích. Cílem článku je podat určitý přehled těchto pojetí a také některých doporučení, která z nich vyplývají pro hospodářskou politiku.

Klíčová slova:

Zahraniční obchod, národní důchod, peníze, merkantilismus, volný obchod.

Abstract:

The article is interested in concepts of foreign trade in past and contemporary economic theory. These concepts begin in Mercantilist theories and continue in Ricardian theory, Neoclassic theories and in next economic theories. Goal of this article is to give a review of these concepts and even some recommendations for economic policies.

Key words:

Foreign trade, national income, money, mercantilism, free trade.

ÚVOD

Dnešní ekonomiky jsou ekonomiky otevřené, tj. ekonomiky, které jsou spojeny s ostatním světem systémem obchodních a finančních toků. Obchodní toky, tj. obchod se zbožím a službami vznikají proto, že část domácí produkce je exportována a část zahraniční produkce je importována a spotřebována v domácí ekonomice. Obchodní toky jsou tradiční formou propojení národních ekonomik. Analýza mezinárodního obchodu a peněz byla vždy živou a kontroverzní částí ekonomie, ale ještě nikdy nebyla tak důležitá jako dnes. Ať již v oblasti obchodu se statky a službami, nebo v oblasti mezinárodních peněžních toků, jsou ekonomiky různých zemí propojeny jako nikdy před tím. S růstem objemu zahraničního obchodu, mezinárodní směny a mezinárodních finančních toků nabývají na významu také ekonomické teorie, které se jimi zabývají.

CÍL A METODIKA

Cílem článku je podat určitý přehled těchto pojetí a také některých doporučení, která z nich vyplývají pro hospodářskou politiku.

Tato pojetí začínají již v merkantilistické teorii a pokračují v ricardiánské teorii, neoklasické teorii a dalších. Článek se zabývá mimo jiné podrobnějším popisem merkantilistických teorií zahraničního obchodu, protože těm nebývá věnována přílišná pozornost.

Mezinárodní obchod má kladné i záporné efekty na rozdělování důchodů, některé subjekty získávají, jiné ztrácejí. Tuto problematiku zohledňují jiné modely mezinárodní směny, např. model specifických faktorů nebo model Heckscher-Ohlinův.

VÝSLEDKY

Merkantilistické pojetí zahraničního obchodu

V čele koncepcí merkantilistických teoretiků zaujímá hlavní místo právě zahraniční obchod, který je považován za hlavní zdroj bohatství země. Nesporným rysem merkantilismu byl jeho nacionalistický charakter. Posláním ekonomiky je vytvářet peníze, které jsou ztotožňovány s bohatstvím. Proto je v centru pozornosti pohyb drahých kovů v mezinárodní směně a na počátku vývoje merkantilistických teorií byla formulována teze, že příjmy z exportu statků musí být vyšší než výdaje na import statků ze zahraničí, tedy také, že dovoz peněz má převažovat nad jejich vývozem. Jádrem merkantilistické teorie je tedy vlastně teorie obchodní bilance, protože její přebytek je finálním indikátorem národního bohatství. Je tedy mimo jiné třeba snížit na minimum spotřebu zahraničních (ale i domácích) statků a povzbuzovat výrobu statků v exportních odvětvích. Dovoz nebo vývoz peněz byl spojován s dostatkem nebo nedostatkem statků, jak uváděl např. E. Misselden v r. 1623. Jak uvidíme, názory čelných teoretiků tohoto směru v období rozvinutého merkantilismu byly poněkud komplikovanější.

T. Mun napsal své první dílo „A discourse of trade from England into East Indies“ (Úvaha o obchodě Anglie s Východní Indií) mimo jiné proto, aby obhájil Východoindickou společnost před obviněním, že vývozem drahých kovů ožebračuje zemi. Dokazoval, že za vyvezené zato a stříbro jsou dováženy suroviny pro začínající manufakturní výrobu a statky z kolonií, které mohou být opět exportovány za vyšší ceny. Společnost tak vlastně získala pro Anglii víc peněz než vyvezla. Tím dochází vlastně k rozchodu s původní základní tezí merkantilismu, že totiž vývoz peněz vždycky zhoršuje postavení země.

Důležitější je Munova hlavní práce „England's treasure by forraign trade“ (Bohatství Anglie ze zahraničního obchodu). Obchodní bilanci považuje za jediný dobrý ukazatel zisku (ztráty) země ze zahraničního obchodu. Měřítkem zisků z mezinárodní směny je podle něho stále přebytek vývozu nad dovozem. Tento přebytek je tím vyšší, čím větší je domácí výroba a čím menší je domácí spotřeba, ať už vlastních nebo dovezených statků. Přesto však může být vývoz peněz někdy pozitivní, zejména tehdy, pokud slouží k nákupu statků určených pro zpětný vývoz. Poukázal na to, že nemusí být vždycky žádoucí, aby v zemi bylo příliš mnoho peněz, protože může docházet k přílišnému růstu cen, který na rozdíl od dobových názorů nepovažoval za pozitivní, a zhoršování podmínek pro vývoz. Odmítal umělou regulaci měnových kurzů, za jejichž základ považoval obsah drahých kovů v měnách. Tím se odlišoval od některých raných merkantilistů (Malynes, Misselden). Byl také skeptický k rozšířenému názoru o pozitivním účinku vysokých cen v ekonomice.

Jiný merkantilistický teoretik Josiah Child byl přívržencem nízkého úroku jako hlavního činitele pozitivní obchodní bilance a tedy zvyšování bohatství země. Zatímco v domácí ekonomice byl za snížení úroku právní cestou, v zahraničním obchodě již požadoval větší volnost a odbourání regulačních omezení i v této oblasti. Charles Davenant se již vyslovil proti domácí výrobě spotřebních statků, které se v zahraničí vyrábějí levněji a na rozdíl od raných merkantilistů připouští jejich dovoz, neboť to umožňuje zvýšit výrobu v Anglii určenou pro vývoz. Jeho pojetí mezinárodní směny a ekonomiky se již pohybuje na hranici merkantilismu a liberalismu.

Syntetický pohled z pozic pozdního merkantilismu v Anglii přinesl J. Stewart v polovině 18. století. Stále vychází z potřeby nalézt vhodnou hospodářskou politiku, kterou má realizovat moudrý státník, aby co nejvíce zvýšil bohatství své země. Odmítá již sledování kladné obchodní bilance jako prioritu, protože odmítá původní merkantilistické ztotožnění peněz s drahými kovy. Ceny statků se podle něho již řídí „zásadami konkurence a poptávky“, jsou tedy nezávislé na množství zlata a stříbra v zemi. Původní cíl tedy ztrácí význam a země nemusí sledovat převahu exportu statků nad jejich importem.

Hlavní soudobá pojetí zahraničního obchodu

Za první ucelený model mezinárodní směny v historii ekonomického myšlení se považuje ricardiánský model, který ukazuje, jak rozdíly mezi zeměmi vedou ke vzniku směny a zisků ze směny. V tomto modelu je práce jediným výrobním faktorem a země se liší pouze v produktivitě práce v různých odvětvích. V ricardiánském modelu země budou exportovat statky, které jejich práce vyrábí relativně efektivně, a importovat statky, které jejich práce vyrábí relativně neefektivně. Jinými slovy, výrobní struktura země je determinována komparativní výhodou.

To, že za těchto podmínek mezinárodní směna zvýhodňuje zemi, lze dokázat dvěma způsoby. Za prvé, můžeme uvažovat o směně jako o nepřímé výrobní metodě. Namísto toho, aby vyráběla statek sama, může země vyrobit jiný statek a směnít ho za statek žádoucí. Jednoduchý model ukazuje, že kdykoliv je statek importován, musí platit, že jeho nepřímá „výroba“ vyžaduje méně práce než přímá výroba. Za druhé, můžeme ukázat, že směna rozšiřuje spotřební možnosti země. Z toho vyplývá zisky ze směny. Rozdělování zisků ze směny závisí na relativních cenách statků, které země vyrábějí. K tomu, abychom určili tyto relativní ceny, je nutné podívat se na relativní světovou nabídku a poptávku daného statku. Z relativní ceny vyplývá i relativní mzda. Není nutné, aby země byla „konkurenční“ nebo, aby směna byla „spravedlivá“, přesto je mezinárodní obchod výhodný.

Některé predikce založené na ricardiánském modelu nejsou realistické, jak dokazují novější studie dopadů mezinárodní směny na rozdělování, avšak základní závěr, který z něho vyplývá, tedy že země se budou snažit vyvážet statky, ve kterých mají relativně vyšší produktivitu, byl potvrzen řadou empirických studií.

Mezinárodní obchod má kladné i záporné efekty na rozdělování důchodů, některé subjekty získávají, jiné ztrácejí. Tuto problematiku zohledňují jiné modely mezinárodní směny, např. model specifických faktorů nebo model Heckscher-Ohlinův. Tyto protichůdné efekty mají dvě příčiny: výrobní faktory se nemohou okamžitě a bez nákladů přesouvat do jiného odvětví a změny ve struktuře finální produkce mají různé efekty na poptávku po různých výrobních faktorech.

V modelu specifických faktorů rozdíly ve zdrojích mohou být příčinou odlišných funkcí relativní nabídky a tedy mezinárodního obchodu. Faktory specifické pro exportní sektory získávají z mezinárodního obchodu, faktory specifické pro importní sektory ztrácejí. Mobilní faktory mohou získávat i ztrácet.

K pochopení úlohy zdrojů ve směně je třeba zkoumat jejich význam při determinaci výrobních možností země. Zvýšení nabídky výrobního faktoru posune hranici výrobních možností dál od počátku. Např. zvýšení zásoby půdy by ji posunulo směrem k vyššímu potenciálnímu množství statků náročných na půdu, a to více než u statků náročnějších na práci. V konečném důsledku to znamená, že země jsou relativně efektivní v produkci statků, jejichž tvorba je náročnější na užití zdrojů, kterých má země relativní nadbytek. Země, která má velkou zásobu jednoho zdroje ve srovnání s ostatními zdroji, je hojně vybavena tímto zdrojem. Tato země bude mít tendenci vyrábět relativně více statků náročných na užití tohoto zdroje. Výsledkem je základní Heckscher-Ohlinova teorie mezinárodní směny: Země směřující k tomu vyvážet statky, jejichž výroba je náročná na užití faktorů, jimiž jsou hojně vybaveny.

Změny relativních cen finálních statků mají silný dopad na relativní důchody získávané majiteli různých zdrojů. Zvýšení ceny statku náročného relativně více na půdu zvyšuje rentu z půdy více než úměrně a snižuje současně mzdu. Protože změny relativních cen statků mají velmi silné dopady na důchody z faktorů. Mezinárodní směna mění relativní ceny a vede tedy k přerozdělení důchodů. Vlastníci hojného faktoru v zemi získávají a vlastníci vzácného faktoru ztrácejí.

V ideálním modelu mezinárodní směny dochází k vyrovnání cen faktorů mezi zeměmi, jako např. práce a kapitálu. V reálném světě však úplné vyrovnání není pozorováno. Důvodem je, že existují velké rozdíly ve vybavenosti zdroji, obchodní bariéry a mezinárodní rozdíly v technologiích.

Empirický výzkum nepotvrzuje myšlenku, že rozdíly ve zdrojích jsou hlavními determinanty struktury směny. Rozdíly v technologiích pravděpodobně hrají klíčovou roli, jak uvádí ricardiánský model. Přesto však zůstává Heckscher-Ohlinův model užitečný při předvídání a analýze důsledků směny na rozdělování důchodů.

Standardní model obchodu odvozuje mezinárodní relativní funkci nabídky z výrobních možností země a mezinárodní relativní funkci poptávky z křivek indiference vyjadřujících preference jedinců v zemi. Cena exportu relativně k importu (směnná relace) je určena průsečíkem mezinárodní relativní nabídky a poptávky. Při stabilitě všech ostatních veličin (předpoklad *ceteris paribus*) zvýšení směnných relací zvyšuje blahobyt země a jejich snížení ho naopak zhoršuje.

Ekonomický růst posouvá hranici výrobních možností země. Děje se tak většinou více ve směru jednoho statku, než druhého. Okamžitý efekt vede k tomu, že roste mezinárodní relativní nabídka statků u nichž je hranice výrobních možností více posunuta. Tento posun mezinárodní relativní nabídky vede ke změně směnných relací země, která může jít oběma směry. Jestliže se směnné relace zlepšují toto zlepšení povzbuzuje domácí růst, ale na úkor ostatních zemí. Jestliže se naopak směnné relace zhoršují, omezují se pozitivní efekty domácího růstu, ale zlepšuje se situace v ostatních zemích.

Směnné relace země závisejí na povaze ekonomického růstu. Růst, který je orientován na export (expanze schopnosti ekonomiky vyrábět statky pro export je větší, než vyrábět statky, které jsou ohroženy konkurencí dovozu) zhoršuje směnné relace. Naopak růst, který je orientován na import (více zvyšuje schopnost vyrábět druhý druh statku) zlepšuje směnné relace země.

Mezinárodní transfery důchodů (např. válečné reparace, zahraniční pomoc atd.) mohou ovlivnit směnné relace země posunem mezinárodní relativní křivky poptávky. Jestliže země je příjemce transferů a utrácí větší část přírůstku důchodu na statky pro export ve srovnání s dárce, transfer zvyšuje relativní poptávku země příjemce a zlepšuje její směnné relace. Toto zlepšení ještě násobí účinky původního transferu. Naopak jestliže země příjemce má menší sklon k exportu ve srovnání s dárce, transfer důchodu zhoršuje směnné relace příjemce země. Celkový efekt transferu se snižuje.

Mezinárodní obchod nemusí vznikat jen v důsledku komparativních výhod, ale i v důsledku úspor z rozsahu. Analýza mezinárodního obchodu vyvolaného úsporami z rozsahu si vynucuje změnu podmínek dokonalé konkurence, čímž zrealňuje model mezinárodní směny. Mezinárodní obchod vytváří velký integrovaný trh a zlepšuje možnosti spotřebitelů. Snižuje ceny a zvyšuje variabilitu produktů vůči modelu monopolistické konkurence v zahraniční směně vede k odlišení meziodvětvového a vnitroodvětvového obchodu, který v zahraničním obchodu má své místo i tradice, která ovlivňuje jeho teritoriální strukturu z důvodů úspor a rozsahu v důsledku akumulované tendence v dlouhém období.

V aktuální politice je problém přerozdělování důchodů vzniklý v důsledku mezinárodního obchodu klíčově důležitý, ti, kdo ztrácejí, jsou lépe informováni, stmeleni a organizováni než ti, kdo získávají.

DISKUSE A ZÁVĚR

Ačkoliv jen několik zemí provádí volný obchod, většina ekonomů se shoduje v tom, že volný obchod je žádoucí politikou. Zdůvodnění spočívá na třech argumentech: na základě analýzy nákladů a výnosů lze stanovit zisky z volného obchodu, dále jsou ještě dodatečné zisky, které jdou za rámec formální analýzy, konečně při složitosti převodu komplexní

ekonomické analýzy do reálné politiky i ti, kteří nechápou volný obchod jako nejlepší představitelnou politiku, chápou ho alespoň jako užitečné pravidlo orientace.

Pro odchylku od volného obchodu se vyslovuje argument, podle něhož země mohou zlepšit své směnné relace prostřednictvím optimálních celních tarifů a exportních daní. Tento argument je v teorii platný, ale v praxi není důležitý. Malé země nemají velký vliv na ceny svých dovozů a vývozu, nemohou tedy užít cla a jiných nástrojů ke zlepšení svých směnných relací. Velké země mohou, ale zvýšením cel riskují zhroucení obchodních dohod a odvetu jiných zemí. Jiný argument proti volnému obchodu vychází ze selhání domácích trhů. Jestliže některý z domácích trhů (např. trh práce) funguje chybně, odchylka od volného obchodu může někdy napomoci redukci důsledků tohoto selhání. Teorie druhého nejlepšího uvádí, že dojde-li k takovému selhání, přestává být pro vládu optimální neinterventovat na jiných trzích. Celní tarif může zvýšit blahobyt, je-li mezní společenský výnos z domácí výroby statku, který není obsažen v přebytku výrobce větší než ztráta přebytků výrobce a spotřebitele. Ačkoliv selhání trhů jsou známá, tento argument by se příliš aplikovat neměl, protože ve srovnání s alternativní domácí politikou je celní tarif vždy horší. Navíc tyto jevy lze velmi obtížně analyzovat a exaktně stanovit nejlepší politiku.

V praxi je obchodní politika ovládána hledisky rozdělování důchodů. Není jediná cesta modelování obchodní politiky, ale některé závěry lze učinit. Politici teoretici často uvádějí, že politiky jsou determinovány konkurencí politických stran, které se snaží získat co nejvíce hlasů. V nejjednodušším případě to vede k přijetí politiky, která odpovídá zájmům středního (většinového) voliče. Tento přístup se zdá být trochu nerealistický, protože obchodní politiky se spíše řídí zájmy malých koncentrovaných skupin. To lze vysvětlit problémem kolektivní akce. Jedinci mají málo motivů jednat politicky v zájmu skupiny, k níž patří, proto skupiny, které jsou lépe organizované, jsou často schopny dosáhnout politiky, která vyhovuje jejich zájmům na úkor většiny.

Jestliže by se politika volného obchodu prováděla na ryze domácí bázi, bylo by těžké pokročit směrem k volnému obchodu. Průmyslové země však dosahují dohod o snížení celních tarifů. Mezinárodní jednání napomáhá tomuto procesu dvěma způsoby: exportéři dostávají možnost uplatnění, čímž se lze vyhnout obchodním válkám. Určitý proces liberalizace obchodu započal už ve 30tých letech na bilaterálním základě, ale teprve po 2.světové válce byly uzavřeny multilaterální smlouvy v rámci GATT. To je ústřední instituce systému mezinárodní směny. K monitorování a řízení obchodu slouží Světová obchodní organizace WTO. Navíc ke snížení cel některé země mezi sebou uzavřely preferenční dohody, na jejichž bázi snižují celní tarify vůči sobě navzájem, i když ne k ostatnímu světu. Země uzavírají celní unie, kde se členové chrání společnými celními tarify, a vytváří oblasti volného obchodu, kdy mezi sebou nepoužívají clo, ale proti vnějším zemím se chrání svým celním tarifem. Každá smlouva má dvojznačný dopad na ekonomický blahobyt země. Jestliže připojení k ní vede k tomu, že je domácí vysoce nákladná výroba nahrazena importem, země získává tzv. směnou. Ale je-li důsledkem nahrazení málo nákladné výroby nákladnějším importem z jiné členské země, země ztrácí. Tento jev se nazývá diverze směnou.

Strategické obchodní politiky se pokoušejí zlepšit stav ekonomiky podporou exportu nebo omezováním importu. Obhájci strategické obchodní politiky vycházejí z toho, že země jsou zapojeny do konkurenčního boje na světových trzích a je třeba podporovat určitá, žádoucí odvětví. Nejčastěji se uvádějí tato kritéria: vysoká přidaná hodnota na pracovníka, vysoké mzdy a užití vysoce rozvinutých technologií. Významnějším důvodem pro vyspělé ekonomiky je, že vysoce rozvinutá odvětví vytvářejí technologické přesahy (spillovers).

LITERATURA

Child, J. A new discourse of trade. London 1693.

P. Krugman, M. Obstfeld. International Economics. Theory and Policy. 4th ed. New York: Addison – Wesley Longmann, Inc., 1997

Misselden, E. Free trade or the means to make trade flourish. London 1622.

Mun, T. A discours of trade from England to East – Indies. London 1621.

KONTAKT

Ing. Alexandr Soukup, CSc., Katedra ekonomických teorií, Provozně ekonomická fakulta,
Česká zemědělská univerzita v Praze, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchbátka,
tel. 224382334, fax 22438 2316, soukupa@pef.czu.cz